

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і ступінь дослідженості проблеми. Сучасні соціально-економічні умови державного будівництва в Україні посилюють необхідність активного використання суб'єктивних факторів підвищення рівня інтелектуального розвитку шкільної молоді.

В Україні має стверджуватися стратегія прискореного, випереджувального розвитку освіти і науки, фізичних, моральних, інтелектуальних та інших сутнісних сил особистості.

Головна мета української системи освіти – створити умови для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, формувати покоління, здатне *навчатися упродовж життя*, створювати і розвивати цінності громадянського суспільства.

В сучасній школі, значна увага надається саме тому, щоб учень просто знав, де знайти відповідь на те чи інше питання, а не *як* отримати дану відповідь. Таким чином, одним із основних завдань навчання – *це є вміння думати й логічно міркувати*.

Як необхідно впливати на формування “*випускника нового типу*”, який зможе відповідати якісним вимогам нового суспільства? Яким чином можна подолати проблеми, що виникають і закласти потребу до самостійного пошуку інформації? Необхідно враховувати, що на життєвому етапі для формування особистості навчання – це основний вид трудової діяльності, і закладена потреба навчатися далі самостійно означає, що формувати бажання до саморозвитку необхідно постійно. Одна із можливих стратегій – зробити так, щоб людині стало цікаво розвиватися далі і робити це відповідно до своїх потреб, самостійно.

Ми повинні формувати особистість здатну у подальшому інтенсивно займатися саморозвитком і не лише активно брати активну участь у житті суспільства, але й змінювати його. Така система освіти, із змінами соціальних функцій, може стати *основою суспільства знань*, яке знаходиться на стадії становлення і розвитку.

Завданням кожної людини є набуття вмінь: самостійно здобувати необхідні знання; вдало застосовувати їх для розв'язання різноманітних соціальних і навчальних проблем; гнучко пристосовуватися до ситуацій, що постійно змінюються; бачити труднощі освітніх процесів і знаходити шляхи їх раціонального подолання, використовуючи сучасні інноваційні технології; чітко усвідомлювати, де і яким чином знання, самостійно здобуті учнем, можуть бути використані; грамотно працювати з інформацією; творчо мислити; генерувати нові ідеї; працювати над розвитком власного інтелекту; підвищувати свій культурний рівень.

Динаміка сучасних соціальних, національних змін засвідчує необхідність більш глибокого розкриття поняття самоосвіти і механізмів формування цієї якості у школярів.

Постановку проблеми самоосвіти в школі диктує соціальне замовлення суспільства – дати учням не тільки певну суму знань, але й сформувати потребу

їх самостійного поповнення. Це означає, що школа перестає бути завершеним етапом освіти, а стає основою, стартом для безперервної і постійної самоосвітньої діяльності особистості впродовж усього життя.

Самоосвіту школяра можна розглядати як педагогічно організований, обумовлений внутрішніми мотивами процес самостійного набуття знань, додаткових до тих, що отримуються у процесі навчання.

Прикметно, що самоосвіта школярів народжується і розвивається в умовах, коли основною їх діяльністю є навчання. Разом з тим, необхідно враховувати певну спільність завдань, цілей, методів і результатів процесу навчання і процесу самоосвіти. Тут подвійна залежність: навчання в школі створює необхідні передумови для самоосвіти, яка сприяє успіху в навчанні. Але далеко не завжди процес навчання автоматично веде до самоосвітньої діяльності. Самоосвітні навички формуються за умов спеціального спрямування навчального процесу, використання дієвих чинників і засобів залучення до самостійної пізнавальної діяльності.

На актуальність проблеми самоосвіти сучасної глобалістичної людини та формування вміння використовувати отримані знання в практичній діяльності вказують також матеріали “Білої книги національної освіти України”.

Ця проблема складна і багатогранна, вона посідає значне місце в науковому доробку багатьох вітчизняних учених.

Основи гуманістичних традицій саморозвитку особистості були започатковані ще Ярославом Мудрим, Володимиром Мономахом, Петром Могилою, Григорієм Сковородою, які закликали молодь постійно працювати над собою.

Проведений аналіз наукових джерел засвідчив, що частково теоретичні основи самоосвіти були закладені Я. Коменським, Д. Локком, Ф. Дістервегом, Й. Песталоцці, Ж. -Ж. Руссо, К. Ушинським, В. Сухомлинським. Саме в їх працях розкривається роль самоосвіти у становленні особистості, що обумовило подальший розвиток теоретичних і практичних аспектів досліджуваної проблеми у світовій та вітчизняній педагогіці.

У працях сучасних вчених доводиться можливість підготовки учнів до самоосвіти шляхом перебудови їх мотивації і формування потреби в самостійному пізнанні (В. Буряк, В. Кушнір, В. Радул). Ідея взаємозв'язку освіти й самоосвіти знайшла свій подальший розвиток у роботах А. Арети, В. Кузя, С. Мельничука, Б. Набоки, Н. Ничкало, М. Піскунова, О. Савченко. Методи самостійної навчальної діяльності як основи формування самоосвіти розглядають: А. Алексюк, Ш. Амонашвілі, В. Бондар, О. Мороз, М. Ярмаченко. Психологічний аспект самоосвітнього пошуку інформації висвітлено в дослідженнях Б. Ананьєва, І. Беха, Л. Виготського, М. Добриніна, Г. Костюка, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна.

Водночас теоретичний аналіз багатьох наукових праць з означеної проблеми виявив недостатню її дослідженість, зокрема ґрунтовно не вивчені зміст, форми, методи, педагогічні умови, які мають забезпечити формування навичок самоосвіти у старшокласників.

Актуальність цієї проблеми, її недостатня розробленість зумовили вибір

теми нашого дисертаційного дослідження: „**Формування навичок самоосвіти у старшокласників**”.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами. Тема дисертації входить до плану роботи науково-дослідної лабораторії “В.О. Сухомлинський і школа ХХІ століття” Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, діяльність якої координується НАПН України. Тему дослідження затверджено Вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол №1 від 25 грудня 2001 року) та погоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології НАПН України (протокол №1 від 29 січня 2002 року).

Мета дослідження полягає в розробці, науковому обґрунтуванні та експериментальній перевірці структурно-функціональної моделі та педагогічних умов формування навичок самоосвіти у старшокласників.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання**:

- проаналізувати стан досліджуваної проблеми формування навичок самоосвіти у старшокласників у педагогічній теорії та практиці;
- з'ясувати і окреслити зміст поняття “формування навичок самоосвіти у старшокласників”;
- розробити й експериментально перевірити структурно-функціональну модель та педагогічні умови формування навичок самоосвіти в учнів старшого шкільного віку;
- розробити навчально-методичний супровід формування навичок самоосвіти старшокласників, в тому числі й на електронних носіях, для вчителів та учнів старших класів.

Об'єкт дослідження – процес самоосвіти старшокласників.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування навичок самоосвіти у старшокласників.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань, досягнення мети й перевірки гіпотези розроблено програму дослідження, в якій визначено наступні методи дослідження: *теоретичні* – аналіз психолого-педагогічної літератури, здійснений з метою визначення стану розробленості досліджуваної проблеми; порівняння, аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, класифікація, моделювання, що були застосовані для визначення необхідних компонентів структурно-функціональної моделі формування навичок самоосвіти у старшокласників, взаємозв'язку між ними; *емпіричні*: педагогічне спостереження, анкетування, тестування, бесіди для визначення рівня сформованості навичок самоосвіти та стану її організації в навчально-виховному процесі; результати теоретичного розгляду емпіричних досліджень зумовили структуру педагогічного експерименту (констатувальний, формувальний).

Експериментальною базою дослідження були загальноосвітні школи сільської місцевості на Черкащині (ЗОШ І–ІІІ ст. № 1, 2 с. Христинівки, Христинівського району, ЗОШ І–ІІІ ст. с. Орадівки, Христинівського району, ЗОШ І–ІІІ ст. № 1, 2 с. Верхнячки, Христинівського району, ЗОШ І–ІІІ ст.

с. Кочубіївки, Уманського району, ЗОШ І–ІІІ ст. с. Городецького, Уманського району, ЗОШ І–ІІІ ст. с. Коритні, Монастирищанського району). Усього експериментом було охоплено 220 учнів старшого шкільного віку.

Організація педагогічного дослідження.

Дослідження проводилось у три етапи (2003–2010 рр.).

На першому, пошуковому, етапі (2003–2006 рр.) здійснений огляд наукової психолого-педагогічної літератури з метою з'ясування стану проблеми. Розроблена програма дисертаційного дослідження.

На другому етапі (2006–2008 рр.) проведений констатувальний експеримент з метою вивчення стану організації самоосвітньої діяльності у загальноосвітніх школах сільської місцевості, за допомогою емпіричних методів визначені чинники, які суттєво впливають на формування навичок самоосвіти у старшокласників.

На третьому етапі (2008–2010 рр.) проведений формувальний експеримент, з цією метою розроблено та експериментально апробовано методіку процесу формування навичок самоосвіти у старшокласників та опрацьовано результати дослідницько-експериментальної роботи. Здійснено теоретичне та науково-методичне узагальнення формувального експерименту, зроблено висновки, завершено оформлення дисертації.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження в тому, що:

- *вперше* науково обґрунтовано теоретичні засади формування навичок самоосвітньої діяльності у старшокласників;
- *розроблено* структурно-функціональну модель формування навичок самоосвіти у старшокласників;
- *доведено* доцільність та ефективність розв'язання поставленої проблеми;
- *розкрито* сутнісні характеристики самоосвітньої діяльності, визначено зміст, динаміку розвитку і механізми формування її в учнів старшого шкільного віку;
- *відзначено* педагогічні умови підготовки старшокласників до самоосвіти.

Практичне значення одержаних результатів в тому, що впровадження запропонованої структурно-функціональної моделі та розроблених методичних рекомендацій “Технологія формування навичок самоосвіти у старшокласників” сприятиме інтенсифікації процесу формування навичок самоосвіти в учнів старшого шкільного віку у ході їх навчальної та позанавчальної роботи, а також у практичній діяльності вчителів загальноосвітніх шкіл та в педагогічних навчальних закладах.

Апробація та впровадження результатів дослідження здійснювалася в ході дослідницько-експериментальної роботи на базі загальноосвітніх шкіл Черкащини, в яких проводився педагогічний експеримент з метою формування навичок самоосвіти у старшокласників.

Основні положення дослідження обговорювалися на:

- *міжнародних науково-практичних конференціях*: “Проблеми розвитку системи соціальної роботи та неперервної освіти в Україні та зарубіжжі” (Чернівці, 2002); “Педагогіка вищої школи: методологія,

теорія, технології” (Рівне, 2007); “Формування професіоналізму майбутнього фахівців у контексті вимог Болонського процесу” (Одеса, 2008); “Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору” (Київ, 2008);

- *всеукраїнських науково-практичних конференціях*: “До витоків становлення української педагогічної науки” (Умань, 2002); “Розвиток змісту освіти як історико-педагогічна проблема” (Чернівці, 2003); “Сучасні тенденції та пріоритети виховання” (Київ, 2004); “Підготовка вчителя до впровадження нових технологій навчання у малокомплектній початковій школі” (Умань, 2005), “Сучасні технології розвитку професійності майбутніх учителів” (Умань, 2008); “Формування самоосвітньої компетентності майбутнього вчителя засобами інтерактивного навчання” (Умань, 2009); “Проблеми підготовки сучасного вчителя” (Умань, 2010);
- *міжвузівському науково-методичному семінарі* “Використання європейського досвіду організації навчального процесу у вищих навчальних закладах України” (Умань, 2008);
- *засіданнях наукової лабораторії* “В.О. Сухомлинський і школа ХХІ століття” та звітних наукових конференціях кафедр Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, 2002–2010).

Впровадження результатів дослідження здійснювалося в навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл І–ІІІ ступенів сільської місцевості Черкащини: ЗОШ І–ІІІ ст. № 1 с. Христинівки (довідка № 71 від 08.02.2010 р.), ЗОШ І–ІІІ ст. № 2 с. Христинівки (довідка № 40 від 08.02.2010 р.), ЗОШ І–ІІІ ст. с. Орадівки, ЗОШ І–ІІІ ст. № 1 с. Верхнячки (довідка № 12 від 05.03.2010 р.), ЗОШ І–ІІІ ст. № 2 с. Верхнячки (довідка № 83 від 10.02.2010 р.), ЗОШ І–ІІІ ст. с. Кочубіївки (довідка № 51 від 10.02.2010 р.), ЗОШ І–ІІІ ст. с. Городецького (довідка № 47 від 10.02.2010 р.), ЗОШ І–ІІІ ст. с. Коритні (довідка № 28 від 10.02.2010 р.)

Публікації. Основні положення та результати дослідницько-експериментальної роботи висвітлено в 15-ти одноосібних публікаціях автора, серед яких 10 статей у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України, а також у матеріалах і тезах конференцій, методичних рекомендаціях.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, 1 додатку. Загальний обсяг дисертації становить – 186 сторінок, основний її зміст викладено на 159 сторінках. Дисертація містить 4 таблиці, 2 схеми, 16 графіків. Список використаних джерел складає 231 найменування (на 21 сторінці).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, визначено мету, завдання, об’єкт, предмет, гіпотезу, методи дослідження, розкрито наукову новизну,

практичне значення, подано інформацію про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У першому розділі – “Формування навичок самоосвіти як психолого-педагогічна проблема” – проаналізовано стан досліджуваної проблеми формування навичок самоосвіти у старшокласників у педагогічній теорії та практиці; уточнено сутність та структурні компоненти готовності старшокласників до самоосвіти; здійснено аналіз результатів наукових досліджень щодо формування навичок самоосвіти у старшокласників; розкрито сукупність мотивів та сучасних інтерактивних методів у процесі формування навичок самоосвіти у старшокласників.

На сучасному етапі в умовах реформування середньої та вищої школи в Україні особливої значущості й актуальності набувають питання підвищення ефективності навчально-виховного процесу, залучення підростаючого покоління до самостійного пошуку інформації впродовж усього життя.

Виховання у школярів потреби в оволодінні знаннями, прагнення до самоосвіти стає суспільною необхідністю. У розв’язанні цієї проблеми провідна роль належить школі. Виконати це завдання навчальний заклад спроможний у процесі організації активної пізнавальної діяльності, яка забезпечить глибоке засвоєння програмного матеріалу, а також неухильне підвищення рівня готовності учнів до самостійного пошуку знань.

Питання, пов’язане із залученням молоді до самоосвіти, завжди привертало увагу представників педагогічної науки. Значний доробок у дослідженні проблеми самоосвіти належить видатним педагогам минулого, а різні її аспекти розробляються представниками сучасної педагогічної науки.

Ідея самоосвіти має глибоке історичне коріння. Історія впевнено засвідчує, що самоосвітня діяльність розвивалася разом із розвитком суспільства. Біля її витоків стояли такі мислителі як Аристотель, Сократ, Платон, Квінтіліан.

Заслуга розвитку теорії самостійного пошуку знань належить видатним педагогам минулого – Я.-А. Коменському, Д. Локку, Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, А. Дістервегу. У середині та в кінці ХІХ століття в Україні з’являється ряд робіт, присвячених теорії і практиці самоосвіти. Ця зацікавленість пов’язана із загальнополітичною ситуацією в країні, з переходом від командної системи до ліберальної форми. Охоплені хвилею революційного ентузіазму, народні маси вважали, що перед ними розкрилися широкі перспективи духовного розвитку, шлях до скарбів світової науки і культури. Разом з тим вони розуміли, що задовольнити свій потяг до знань не зможуть, що спричинило до посилення інтересу населення до питань організації самоосвіти і реалізації її ідей. Саме тому вчені того часу – О. Духнович, М. Пирогов, М. Рубакін, К. Ушинський – активно займалися вивченням самостійної навчальної діяльності.

Проблема самоосвітньої діяльності вивчалася не лише педагогами-новаторами, а й відомими психологами. У працях Б. Ананьєва, Л. Виготського, Г. Костюка, О. Леонтьєва, В. Мясищева, С. Рубінштейна розроблено цінні теоретичні положення психологічного аспекту процесу самоосвіти.

Актуальними сьогодні є погляди А Макаренка та В. Сухомлинського на процес самоосвітньої діяльності, яка розглядається ними як важливий елемент шкільного навчання.

Серед багатьох інших досліджень привертають увагу праці таких відомих учених як П. Гальперін, А. Громцева П. Груздев, Г. Закірова, І. Колбаско, Л. Колеснік, К. Платонов, Б. Райський, Г. Серіков, М. Скаткін, К. Тімірязєв та ін.

У сучасній українській педагогіці загальні проблеми готовності до самоосвіти розглядають В. Бондар, А. Капська, І. Пастир, О. Ярошенко та ін. Активно досліджуються різні аспекти цієї проблеми: психологічна готовність (В. Дорохіна, В. Моляко, А. Проскура), мотиваційна (О. Томас), моральна (О. Шевчук, Г. Штельмах).

При визначенні поняття “готовність до самоосвіти” ми виходили із тлумачення загального поняття “готовність”. Психологи М. Дяченко, Л. Кандибович, О. Ковальов характеризують його як особливий стан індивіда, як попередню умову здійснення будь-якої діяльності, формування особистісно або професійно значущих якостей. На основі аналізу різних підходів (Л. Єлисеєва, Н. Ковалевська, Л. Ковтун, Б. Райський, Н. Редковець, А. Резник) ми дійшли висновку, що готовність до самоосвіти – це такий стан учня, за якого він глибоко розуміє значення самоосвіти, знає, як її здійснювати, має для цього необхідні навички.

Досліджуючи готовність старшокласників до самоосвіти, ми визначили основні її структурні компоненти: *ціннісно-орієнтаційний, мотиваційний, діяльнісний та рефлексивний*.

Основою ціннісно-орієнтаційного компоненту є усвідомлення суспільного й особистісного значення самоосвіти, морально-вольова готовність переборювати труднощі, пов’язані з самоосвітньою діяльністю.

Мотиваційний компонент як важлива ланка формування готовності до самоосвіти включає формування потреби в самоосвітній діяльності, створення на її основі стійких внутрішніх мотивів, самоосвітніх прагнень і пізнавальних інтересів.

Діяльнісний компонент передбачає постійне вдосконалення умінь і навичок розумової праці, перенесення їх із навчальної в самоосвітню ситуацію і навпаки, втілення потреби в пізнанні в конкретні самоосвітні дії.

Важливим структурним компонентом готовності до самоосвіти виступає рефлексивний, який виражається у здатності учнів визначати (самовизначати) межі своїх можливостей, своїх знань, здійснювати самоорганізацію, самоконтроль, саморегуляцію.

До основних показників готовності учнів до самоосвіти доцільно, на наш погляд, віднести:

- усвідомлення необхідності самоосвіти;
- наявність потреби, внутрішнього потягу до самоосвітнього набуття знань;
- постановку чітко визначеної мети, систему та послідовність у роботі, поступове її ускладнення;

- наявність навичок інтелектуальної праці;
- перенесення їх у нову ситуацію (інший навчальний предмет, самоосвітню пізнавальну діяльність);
- морально-вольову готовність переборювати труднощі самоосвіти;
- володіння технологією та засобами здійснення самоосвіти;
- раціональний розподіл і використання часу;
- критичне ставлення до результатів самоосвітнього пізнання, самооцінку і самоконтроль.

З огляду на ці показники ми визначили зміст та головні напрямки діяльності педагога у процесі формування у старшокласників готовності до самоосвіти.

Для становлення і поступового підвищення психологічного й технологічного рівня готовності старшокласників до самоосвіти потрібні зусилля, нові освітні технології, добір та використання сукупності сучасних методів навчання.

Нові інформаційні технології відкривають учням доступ до нетрадиційних джерел інформації, підвищують ефективність самоосвітньої роботи, дають цілком нові можливості для творчості, знаходження і закріплення різних професійних навичок, дозволяють реалізувати принципово нові форми й методи навчання.

Інформаційні технології самонавчання надають можливість педагогу для досягнення дидактичної мети застосовувати як окремі види навчальної роботи, так і будь-який їхній набір, тобто спроектувати навчальне середовище. Педагог одержує додаткові можливості для підтримки і спрямовування розвитку особистості учня, творчого пошуку й організації їхньої спільної роботи.

Застосування комп'ютерів у самоосвіті старшокласників створює передумови для переорієнтації навчального процесу на самостійне здобуття знань, сприяє підвищенню ефективності самоосвітньої діяльності, формує вміння самостійно здобувати знання, володіти загальними методами пізнання; вибирати режим навчальної діяльності, організаційних форм і методів навчання. Тобто все це сприяє формуванню навичок формалізувати знання з предметної галузі, самостійно їх здобувати.

Отже, процес самонавчання – не автоматичне вкладання навчального матеріалу в голову учня, він потребує напруженої розумової роботи дитини, її власної активної діяльності. Цього можна досягти за допомогою впровадження у навчання інформаційних технологій.

У другому розділі – “Дослідницько-експериментальне дослідження формування навичок самоосвіти у старшокласників” – охарактеризовано методику проведення та організацію дослідження; з'ясовано сучасний стан досліджуваної проблеми; розроблено, теоретично обґрунтовано структурно-функціональну модель формування навичок самоосвіти в учнів старшого шкільного віку.

Сьогодні назріла проблема пошуку нових підходів до організації навчально-виховного процесу в сільських закладах освіти, які б забезпечили

безперервну якісну освіту і соціальний захист дитини. Тому особливої значущості набувають педагогічні пошуки оптимізації діяльності освітніх закладів у сільській місцевості, підвищення їх соціальної ролі. Сільська школа повинна давати високий рівень освіти, ранню профорієнтацію, забезпечувати соціалізацію та формування особистості, здатної до подальшої діяльності на селі. Таким чином, необхідно розв'язати поставлену проблему та досягти позитивних результатів у формуванні навичок самоосвіти в учнів старшого шкільного віку.

Вихідні дані про практичну готовність учнів до самоосвітньої діяльності ми отримали під час констатувального експерименту. Базою нашого експериментального дослідження були загальноосвітні школи I–III ступенів сільської місцевості Черкащини (ЗОШ I–III ст. с. Христинівки, Христинівського району, ЗОШ I–III ст. с. Орадівки, Христинівського району, ЗОШ I–III ст. № 1, № 2 с. Верхнячки, Христинівського району, ЗОШ I–III ст. с. Кочубіївки, Уманського району, ЗОШ I–III ст. с. Городецького, Уманського району, ЗОШ I–III ст. с. Коритні, Монастирищанського району). Усього в експерименті взяли участь 100 учнів контрольних груп та 120 учнів експериментальних груп.

Попередні дані отримали за допомогою емпіричних методів – анкетування, бесіди, педагогічного спостереження, опитування.

Перший етап експериментальної роботи полягав у блочному опитуванні старшокласників з метою перевірки рівня готовності їх до самоосвітньої діяльності.

Анкетне опитування показало, що 43 % старшокласників узагалі не розуміють, що таке процес самоосвіти, 33 % учнів частково розкривають зміст поняття “самоосвіта” і лише 24 % усвідомлюють необхідність самостійного пошуку інформації. Більшість старшокласників (84 %) самоосвітній діяльності приділяють лише 1–6 годин на тиждень. При цьому 57 % учнів стикаються з труднощами у процесі самоосвіти. Опитування свідчить, що 44 % учнів не отримують сторонньої допомоги при заняттях самоосвітою, 40 % – частково, і зовсім малий відсоток – 16 користуються допомогою, порадами батьків, учителів, однолітків. При цьому 98 % учнів потребують такої допомоги і хочуть отримати методичні рекомендації для підвищення самоосвітнього рівня.

Таким чином, комплексне опитування свідчить, що лише 22 % учнів систематично займаються самоосвітою, 31 % учнів звертаються до додаткової літератури та інших джерел пізнання досить рідко, а 47 % узагалі не займаються самоосвітою.

За результатами анкетування було визначено рівні сформованості особистості, щодо самоосвітньої діяльності.

Низький (47 %).

В учнів відсутнє прагнення займатися самоосвітою. Вони майже не виявляють зацікавленість самостійно здобувати інформацію, діють лише під впливом та керівництвом учителя. Не вміють ставити мету, виконувати самоосвітні завдання, тобто не планують і не здійснюють самоосвітню роботу.

Середній (31 %).

Старшокласники проявляють активну діяльність лише під впливом зовнішніх стимулів, виконують нескладні завдання. Частково займаються самоосвітою, проявляють ініціативу в поповненні знань. Учні вміють ставити мету, розв'язують поставлені завдання, але досягають цього з важкістю.

Високий (22 %).

Учні розуміють значення та необхідність самостійного пошуку інформації. Самостійно ставлять мету та успішно досягають позитивних результатів, самостійно планують та організують самоосвітню діяльність. Активно поповнюють свої знання новою інформацією, матеріалами, які їх зацікавили.

Наступним кроком констатувального експерименту було визначення системи навичок, які необхідно використовувати у процесі самоосвіти. Дослідження засвідчує, що старшокласники повинні знати, які навички найбільш раціонально застосовувати у процесі опрацювання навчального матеріалу. Саме тому їм запропонували за п'ятибальною шкалою оцінити свої навички самостійного пошуку інформації.

Реалізація завдань дослідження передбачала порівняння результатів підготовки старшокласників до самоосвітньої діяльності в експериментальних групах – із використанням методики формування навичок самоосвіти, і в контрольних, що навчалися за традиційною системою.

Мета експерименту полягала в тому, аби довести, що впровадження в навчально-пізнавальну діяльність розробленої методики формування навичок самоосвіти сприятиме розвитку в учнів пізнавального інтересу до навчання, формування у них потреби в самостійному пошуку інформації, розвитку мотивації.

На основі проведення констатувального експерименту ми дійшли висновку, що навички самоосвітньої діяльності, які учні отримують у старшій школі, є недостатніми; саме це стало поштовхом для розробки методики формування констатувального експерименту. Залежно від характеру самоосвітньої діяльності та поставленої мети нашого експерименту вона будувалася у три етапи.

Перший етап – *інформаційно-пояснювальний*. Його сутність полягає в поданні учневі пізнавальної інформації з елементами пояснення та з метою засвоєння. При цьому нами використовувалися різноманітні методи подання матеріалу, однак головною рисою була докладність, зрозумілий та пізнавальний зміст, легкість сприйняття. Під час такої роботи в учнів розвивалась увага, пам'ять, творче мислення.

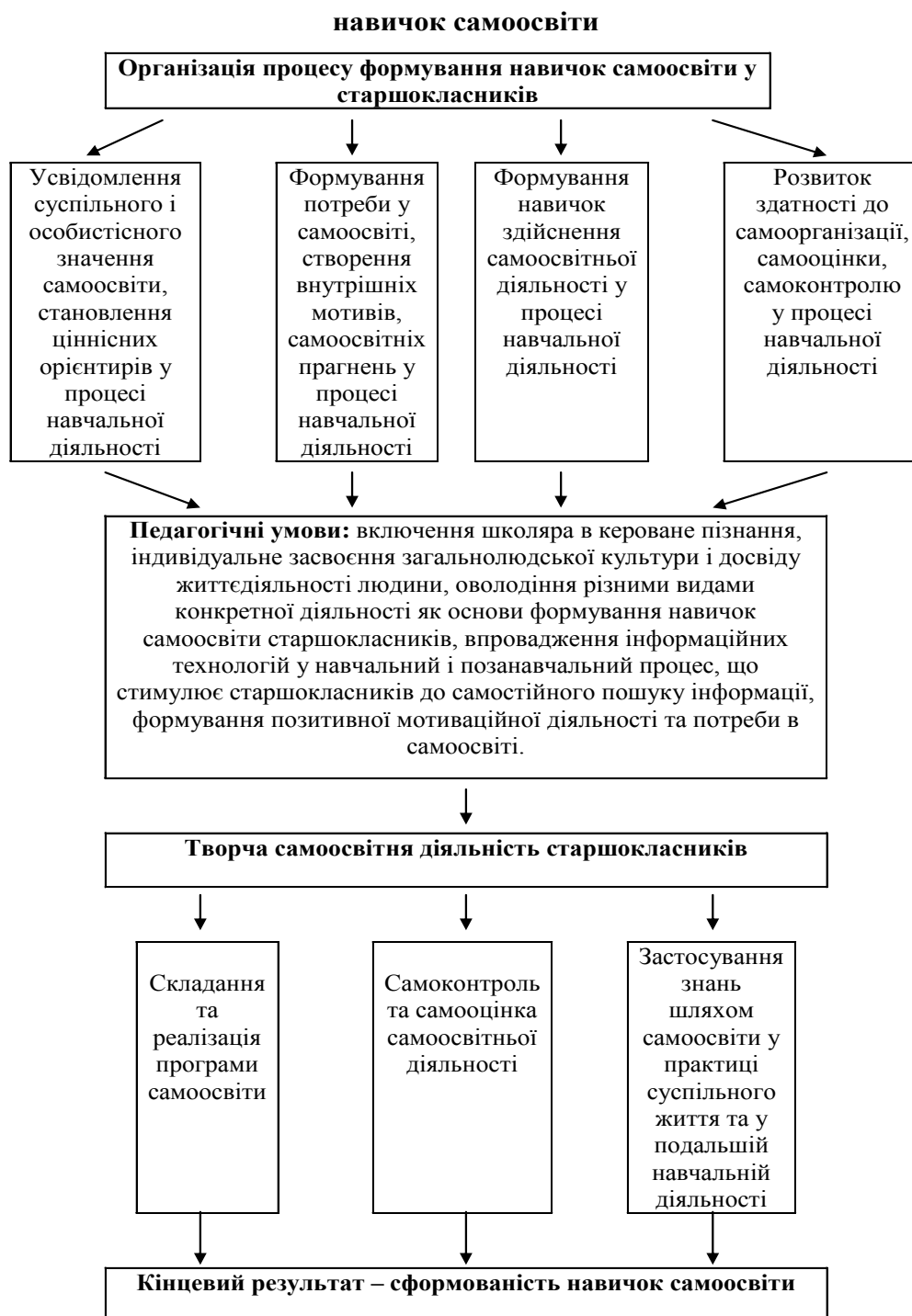
Другий етап – *інформаційно-евристичний* – можна вважати проміжним. Він спрямований на поелементне засвоєння наукового пізнання та способів раціональної організації пізнавальної діяльності на окремих етапах розв'язання проблемних завдань, що стосуються самостійного пошуку інформації.

Третій етап – *проблемно-пошуковий*. Його функції спрямовані на формування рис творчої самоосвітньої діяльності учнів, розвиток навичок, застосування їх на практиці з метою поповнення інтелектуального, розумового, пізнавального світу старшокласників. Важливою умовою цього етапу є організація творчого пошуку нових знань, способів, дій.

В основу формувального експерименту було покладено розроблену нами структурно-функціональну модель формування у старшокласників навичок самоосвіти, яка дозволяє досить чітко представити перебіг і результати цього процесу (див. схему 1).

Схема 1.

Структурно-функціональна модель формування у старшокласників

Згідно з цією моделлю, вихідним етапом формувального експерименту є включення старшокласників у навчально-пізнавальну діяльність, яка спрямовує учнів на:

- усвідомлення суспільного й особистісного значення самоосвіти, становлення ціннісних орієнтирів;
- формування потреби в самоосвіті, розвиток внутрішніх мотивів, самоосвітніх прагнень;
- формування навичок здійснення самоосвітньої діяльності;
- розвиток здатності до самоорганізації, самооцінки та самоконтролю.

Досягнення цих результатів з урахуванням педагогічних умов стимулює перехід до наступного етапу формувального експерименту – реалізації творчого потенціалу школярів у процесі самоосвітньої діяльності. Його головна мета – розвивати й удосконалювати здатність:

- використовувати набуті шляхом самоосвіти знання в практиці суспільного життя, в подальшому навчанні та самоосвіті, здійснювати перенесення знань із навчальної ситуації в самоосвітню і навпаки із самоосвітньої в навчальну;
- удосконалювати уміння учнів аналізувати перебіг власної самоосвітньої діяльності, здійснювати самооцінку і самоконтроль її результатів;
- прогнозувати свою подальшу самоосвітню діяльність, складати і реалізувати плани і програми самоосвіти.

З огляду на визначені в моделі теоретичні й методичні засади і було організоване експериментальне дослідження та докладено спеціальних зусиль для того, щоб:

- диференціювати зміст навчання у відповідності з віковими та індивідуальними особливостями старшокласників;
- забезпечити можливість пристосування змісту навчання до їх потреб;
- на всіх етапах експерименту збільшували питому вагу пізнавальних завдань проблемного і творчого характеру;
- передбачити не лише залучення учнів до самоосвітнього здобування знань, а й до оволодіння видами діяльності, особливо способами дій, які старшокласник може вільно і самостійно застосовувати в самоосвітній діяльності;
- будувати методичну частину таким чином, щоб чітко показати можливості переносу знань зі сфери навчальної діяльності в самоосвітню і навпаки;
- оптимізувати пізнавально-ціннісний процес кожного учня. Адже за умов пізнавального навчання вихідним моментом засвоєння інформації є формування внутрішньої мотивації, потреби в знаннях, а кінцевим – оцінка результатів власних зусиль, осмислення себе і своїх можливостей, визначення близьких, середніх і далеких перспектив пізнання.

Наступним кроком нашого формувального дослідження було пояснення та впровадження в навчально-пізнавальний процес системи навичок самоосвіти, що забезпечить успіх перебігу процесу пізнання та запропоновано методичні поради вчителям щодо активізації пізнавальної діяльності учнівського колективу.

Озброєння учнів розглянутими нами навичками пізнавальної діяльності протікає більш успішно за умов, якщо:

- визначається не лише той матеріал, який учні мають засвоїти за рекомендацією вчителя чи з власної ініціативи, але і способи пізнавальної діяльності, які вони мають при цьому опанувати;
- розкривається значення того чи іншого вміння або способу дії для самостійного осмислення навчальної інформації;
- опрацювання навичок самостійної пізнавальної діяльності відбувається у фронтальній, груповій, індивідуальній роботі на матеріалі, особисто важливому для учнів;
- учні усвідомлюють необхідність оволодіння відповідними для практичної роботи навичками;
- учні активно оперують набутими навичками, вчать аналізувати свої інтелектуальні надбання, застосовувати їх у процесі самостійного пошуку інформації.

Розглянутий підхід є плідним. Важливо, щоб були враховані усі можливості розв'язання проблеми. Адже саме через недосконалість способів учіння не кожний учень піднімається до високого рівня розвитку інтересу до знань, в умовах якого зливаються воля, думка, пошук, увага, почуття, а розумова діяльність, розв'язання поставленого завдання, завершення пізнавальної діяльності стають лише потребою.

Порівняння динаміки змін в експериментальних і контрольних групах свідчить про те, що на формувальному етапі суттєвого покращення ми досягли лише в експериментальних групах, де зменшилася кількість учнів із низьким рівнем підготовки до самоосвітньої діяльності і відповідно збільшилася з високим.

Учні усвідомили роль та значення процесу самоосвіти у становленні особистості, вони були зацікавлені як процесом, так і результатом власного удосконалення. Найефективніше це відбувалося, коли створювалися можливості для виявлення індивідуальних особливостей, коли забезпечувалася комплексна зорієнтованість на розвиток усіх структурних компонентів, а саме: усвідомлення суспільного й особистісного значення самоосвіти, становлення ціннісних орієнтирів у навчальному процесі, формування потреби в самоосвітній діяльності, створення внутрішніх мотивів, формування навичок самостійного пошуку інформації, розвиток здатності до самоорганізації, самооцінки та самоконтролю.

Розроблені й експериментально перевірені критерії та рівні оцінки ефективності організації процесу самоосвіти дали змогу визначити готовність учнів до організації самоосвітньої пізнавальної діяльності і суттєво вплинути на формування високого рівня цієї діяльності, бачити й оцінювати кінцевий результат.

Результати проведеного експериментального дослідження в загальноосвітніх школах сільської місцевості на Черкащині показали, що

впровадження розробленої методики формування навичок самоосвіти у старшокласників у їх практичну діяльність є результативною.

Отже, розроблена і експериментально перевірена методика допомагає активізувати пізнавальну діяльність учнів, сприяє підвищенню рівня їх самостійності, посилює ефективність навчальної роботи, формує інтерес до пошукової, дослідної роботи, розвиває творче мислення та бажання самовдосконалюватися.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено структурно-функціональну модель і педагогічні умови формування навичок самоосвіти в учнів старшого шкільного віку. Реалізовані мета і завдання дають змогу зробити такі висновки, що мають теоретичне і практичне значення:

1. На основі вивчення філософської, психолого-педагогічної та соціально-гуманістичної літератури проаналізовано стан досліджуваної проблеми у педагогічній теорії і практиці. З'ясовано, що проблемою самоосвіти старшокласників займаються окремі дослідники, а в масовій школі вона поки що перебуває поза увагою вчителів. Вивчення проблеми формування навичок самоосвіти у вітчизняних та зарубіжних джерелах дало змогу констатувати, що в педагогічній теорії та практиці (зокрема в працях А. Алексюка, Ш. Амонашвілі, В. Андрєєва, А. Арети, С. Архангельського, О. Бодальова, В. Бондаря, В. Буряка, Е. Голант, А. Громцевої, Т. Гусєва, О. Мороза, С. Перовського, М. Піскунова, М. Ярмаченка) досліджувалися різноманітні аспекти самоосвітньої діяльності. Разом з цим недостатньо розробленими є науково-методичні підходи до формування навичок самоосвіти у старшокласників, відсутні чіткість у тлумаченні поняття “формування навичок самоосвіти у старшокласників” та педагогічна модель їх формування.

2. З'ясовано і окреслено зміст ключового поняття дисертації, яке ми подаємо у такій редакції: *формування навичок самоосвіти у старшокласників – це такий процес навчання учня, за якого він набуває навичок самостійно оволодівати новими знаннями та інформацією як органічно сутнісною складовою особистості, використовувати їх у своїй практичній діяльності (професійній, громадсько-політичній, побутовій тощо), виробляє в собі потребу самостійно навчатися впродовж життя.* У ході експериментальної роботи розкрито сутність і структуру готовності старшокласників до самоосвітньої діяльності. Адже підготовка до самоосвіти передбачає вироблення системи вмінь та навичок; удосконалення вміння застосовувати набуті знання на практиці, розвиток наукової точки зору на явище дійсності, становлення світоглядних позицій, ціннісних орієнтацій. Важливе місце у справі формування навичок самоосвіти належить масовій середній школі – основній ланці системи освіти, єдиному соціальному інституту, уроки життя в якому проходять усі громадяни нашої країни. Звідси – державне значення ідеї навчити школярів учитися, займатися самоосвітньою пізнавальною діяльністю.

3. Розроблено й експериментально перевірено структурно-функціональну модель та педагогічні умови формування у старшокласників навичок самоосвіти.

У структурно-функціональній моделі виділено та обґрунтовано сутність основних структурних компонентів: організація процесу формування навичок самоосвіти у старшокласників (усвідомлення суспільного й особистісного значення самоосвіти, становлення ціннісних орієнтирів у процесі навчальної діяльності, формування потреби в самоосвіті, створення внутрішніх мотивів, самоосвітніх прагнень у процесі навчальної діяльності, формування навичок здійснення самоосвіти у процесі навчальної діяльності, розвиток здатності до самоорганізації, самооцінки, самоконтролю у процесі навчальної діяльності); творча самоосвітня діяльність старшокласників (складання та реалізація програми самоосвіти, самоконтроль та самооцінка самоосвітньої діяльності, застосування знань шляхом самоосвіти у практиці суспільного життя та в подальшій навчальній діяльності), як результат – сформованість навичок самоосвіти.

Експериментально перевірено ефективність розробленої моделі формування у старшокласників навичок самоосвіти. Запропоновану методику викладено в розроблених рекомендаціях “Технологія формування навичок самоосвіти у старшокласників”

Підвищенню рівня самоосвітньої діяльності в ході дослідження значною мірою сприяло те, що організаційно-методичне забезпечення мало чітко визначену самоосвітню спрямованість. Було проведено бесіди з проблем удосконалення навчальної роботи; організовано навчально-практичні дискусії, семінари з питань самоосвітньої підготовки; проведено практичні заняття для оволодіння досконалими методами та прийомами навчальної діяльності; учнів знайомили зі студентами-першокурсниками, які успішно оволоділи навичками самоосвіти і відчувати користь та значення процесу самоосвітньої діяльності.

У процесі формувального експерименту доведено ефективність визначених, теоретично обґрунтованих *педагогічних умов*, дотримання яких сприяє результативності самоосвітньої діяльності. До педагогічних умов, які сприяють ефективному формуванню навичок самоосвіти у старшокласників ми відносимо: включення школяра в кероване пізнання; індивідуальне засвоєння загальнолюдської культури й досвіду життєдіяльності людини; оволодіння різними видами конкретної діяльності як основою формування навичок самоосвіти старшокласників; впровадження інформаційних технологій у навчальний та позанавчальний процес, що стимулює старшокласників до самостійного пошуку інформації; формування позитивної мотиваційної діяльності та потреби в самоосвіті.

Аналіз результатів формувального експерименту засвідчив ефективність запропонованих педагогічних умов активізації самоосвіти школярів. Як результат, в експериментальних групах, на відміну від контрольних, спостерігається динаміка розвитку навичок самоосвітньої діяльності: майже вдвічі зменшилася кількість учнів із низьким рівнем підготовки і, відповідно, збільшилася з високим рівнем організації самоосвіти. Учні навчилися

самостійно набувати необхідних знань та вміло застосовувати їх у практичній діяльності, а також творчо мислити і працювати над розвитком власного інтелекту, підвищили свій культурний рівень.

4. Розроблено навчально-методичний супровід до успішної реалізації проблеми в навчально-виховному процесі школи, а саме: “Технологія формування навичок самоосвіти у старшокласників” для вчителів ЗНЗ, учнів старших класів, викладачів та студентів педагогічних ВНЗ, усіх тих, кого цікавлять питання самоосвіти.

Впровадження у навчальний та позанавчальний процес розроблених методичних рекомендацій значно покращить результативність формування навички самостійного пошуку інформації.

Проблема формування навичок самоосвіти не вичерпується розглянутими аспектами. Глибокого обґрунтування потребують питання здійснення міжпредметного підходу до її вирішення, диференціації та індивідуалізації підготовки до самоосвіти учнів різних вікових груп, визначення функцій, змісту, методів роботи вчителя з організації самоосвітньої діяльності школярів та інше. Дослідження цих питань сприятиме успішному розв’язанню теоретичних і практичних завдань підвищення рівня підготовки учнів до самоосвіти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях:

1. Добридень А. В. Історичні погляди видатних педагогів на процес самоосвіти / А. В. Добридень // Збірник наукових праць : Спеціальний випуск “До витоків становлення української педагогічної науки” / В. Г. Кузь (голов. ред.) та інші. – К. : Наук. світ, 2002. – С. 182–185.
2. Добридень А. В. Проблема неперервної в педагогічній теорії і практиці / А. В. Добридень // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. Вип. 152. Педагогіка і психологія. – Чернівці : Рута, 2002. – С. 63–67.
3. Добридень А. В. Безперервна освіта як важливий фактор самоосвітньої навчальної діяльності / А. В. Добридень // Збірник наукових праць / В. Г. Кузь (голов. ред.) та інші. – К. : Наук. світ, 2002. – С. 77–83.
4. Добридень А. В. Зміст освіти в Україні: про місце та роль самостійного пошуку інформації / А. В. Добридень // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. Вип. 177. Педагогіка і психологія. – Чернівці : Рута, 2003. – С. 63–69.
5. Добридень А. В. Використання педагогічних технологій у процесі формування навичок самоосвіти у старшокласників / А. В. Добридень // Рідна школа. – 2004. – № 12. – С. 6–8.
6. Добридень А. В. Методи формування навичок самоосвіти в учнів старшого шкільного віку / А. В. Добридень // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики :

- збірник наукових праць / ред. кол. О. Г. Мороз, Н. В. Гузій та ін. – Вип. 7 (17). – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 179–184.
7. Добридень А. В. Проблема формування навичок самоосвітньої діяльності у практичній роботі школи / А. В. Добридень // Вища освіта України № 2 (додаток 1). Тематичний випуск “Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології”. – Т. 2. – Рівне : РДГУ, 2007. – С. 135–139.
  8. Добридень А. В. Мотиви самоосвітньої діяльності старшокласників / А. В. Добридень // Вісник Черкаського університету імені Богдана Хмельницького. Серія : Педагогічні науки. – Вип. 129. – Черкаси, 2008. – С. 33–37.
  9. Добридень А. В. Впровадження інформаційних технологій у навчальний процес / А. В. Добридень // Вісник Черкаського університету імені Богдана Хмельницького. Серія : Педагогічні науки. – Вип. 131. – Черкаси, 2008. – С. 54–58.
  10. Добридень А. В. Навчання впродовж життя в контексті Болонського процесу / А. В. Добридень // Вища освіта України – Додаток 3, том 1 (8) – 2008 р. – Тематичний випуск “Вища освіта в Україні у контексті інтеграції до європейського освітнього простору” – С. 90–98.
  11. Добридень А. В. Формування самоосвітньої компетентності майбутнього вчителя засобами інтерактивного навчання / А. В. Добридень // Проблеми підготовки сучасного вчителя : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / ред. кол. : Побірченко Н. С. (голов. ред.) та ін. – Умань : ПП Жовтий, 2010. – Випуск 1. – С. 59–65.

Статті в інших наукових виданнях:

12. Добридень А. В. Самоосвіта старшокласників у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського / А. В. Добридень // Вісник наукової лабораторії “В. О. Сухомлинський і школа ХХІ століття” : Випуск IV / редкол. : В. Г. Кузь (голов. ред.) та інші – К. : Наук. світ, 2002. – С. 32–37.
13. Добридень А. В. В. О. Сухомлинський та процес самоосвіти у сучасній інтерпретації / А. В. Добридень // Вісник наукової лабораторії “В. О. Сухомлинський і школа ХХІ століття” : Випуск IV / гол. ред. В. Г. Кузь. – К. : Міленіум, 2004. – С. 119–124.
14. Добридень А. В. Примножуючи спадщину видатного українського педагога Василя Сухомлинського / А. В. Добридень // Вісник наукової лабораторії “В. О. Сухомлинський і школа ХХІ століття” : Випуск VIII / гол. ред. В. Г. Кузь. – Умань : АЛМІ, 2009. – С. 32–38.

Навчально-методичний посібник:

15. Технологія формування навичок самоосвіти у старшокласників : методичні рекомендації / укладач А. В. Добридень. – Умань : Алмі, 2010. – 60 с.

АНОТАЦІЇ

Добридень А. В. Формування навичок самоосвіти у старшокласників. – Рукопис.

Дисертація на здобуття ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки – Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. – Кіровоград, 2010.

Дослідження присвячене проблемі формування навичок самоосвіти у старшокласників. Проаналізовано сутність і стан досліджуваної проблеми в педагогічній теорії і практиці. Уточнено сутність та структурні компоненти готовності старшокласників до самоосвіти; здійснено аналіз результатів наукових досліджень щодо формування навичок самоосвіти у старшокласників; розкрито сукупність мотивів та сучасних інтерактивних методів у процесі формування навичок самоосвіти у старшокласників. Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено структурно-функціональну модель формування у старшокласників навичок самоосвіти, яка окреслює взаємозв'язки етапів, компонентів, принципів, мотивів та методів самоосвіти. Результати експериментальної роботи доводять ефективність запропонованої автором моделі.

Ключові слова: самоосвіта, формування, навички, старшокласники, безперервна освіта.

Добрыдень А. В. Формирование навыков самообразования старшекласников. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики – Кировоградский государственный педагогический университет имени Владимира Винниченка. – Кировоград, 2010.

Диссертация посвящена научному обоснованию формирования навыков самообразования старшекласников.

В диссертации осуществлен анализ состояния исследуемой проблемы в педагогической теории и практике, раскрыты теоретические основы подготовки старшекласников к процессу самообразования, подан анализ результатов научных достижений относительно формирования навыков самообразования старшекласников, раскрыта совокупность мотивов и современных интерактивных методов в процессе самостоятельного поиска информации.

В диссертации обоснована методика экспериментального исследования: определены критерии, показатели, охарактеризованы уровни готовности старшекласников к самообразовательной деятельности (низкий, средний и высокий).

Констатирующим исследованием был установлен недостаточный уровень готовности старшекласников к самообразовательной деятельности, что

обусловило необходимость целенаправленной подготовки в процессе самообучения.

Для повышения уровня готовности старшеклассников была разработана и внедрена в практику работы общеобразовательных школ структурно-функциональная модель формирования навыков самообразования старшеклассников, включающая этапы:

- информационно-разъяснительный – суть которого заключается в том, что ученикам дается познавательная информация с элементами разъяснения и с целью усвоения материала относительно самообразования. При этом используются разнообразные методы подачи информации. Во время такой работы у учеников развивается внимание, память, творческое мышление;
- информационно-эвристический – он направлен на поэтапное усвоение научного познания и способы рациональной организации познавательной деятельности во время развязывания проблемных заданий, что относится к самостоятельному поиску информации;
- проблемно-соискательный – его функции направлены на формирование творческой самообразовательной деятельности учеников, развитие навыков, использование их в практической работе с целью пополнения интеллектуального, умственного и познавательного круга старшеклассников. Важным условием этого этапа есть организация творческого поиска новых знаний, способов, действий.

Анализ результатов экспериментальной работы свидетельствует, что по всем критериям значения показателей в экспериментальных группах выше, чем в контрольных. Динамика изменений приводится в таблицах в последнем подразделе диссертации. Результаты формирующего эксперимента подтверждают эффективность структурно-функциональной модели формирования навыков самообразования старшеклассников.

Диссертационным исследованием определены перспективы дальнейшего научного поиска, касающегося формирования навыков самообразования старшеклассников.

Ключевые слова: самообразование, формирование, навыки, старшеклассники, непрерывное образование.

Dobryden A.V. The formation of self-education skills of senior pupils. Manuscript.

Dissertation submitted to the degree of Candidate of Pedagogical Sciences, specialty 13.00.01. – General Pedagogy and History of Pedagogy – Kirovograd state pedagogical university named by Vladimir Vynnychenko – Kirovograd, 2010.

Dissertation deals with the problem of self-education skills of senior pupils. It was analyzed the essence and state of investigating problem in pedagogical theory and practice. It was specified the essence and structural components of readiness of senior pupils for the self-education; made the analyses of the results of scientific

investigation as to the formation of self-education skills of senior pupils; revealed the totality of motives and modern interactive methods in the process of forming of self-education skills of senior pupils. It was given theoretical background and checked experientially the structural and functional model of self-education skills of senior pupils, which defined the relations of periods, components, principles, motives and methods of self-education. The results of investigating works prove the effectiveness of proposed model.

Key words: self-education, formation, skills, senior pupil, education perpetuity.